

Stanisław Chrobak¹ <http://orcid.org/0000-0003-3015-4580>

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego

TROSKA O CZŁOWIEKA I OJCZYZNĘ – DROGOWSKAZY KARDYNAŁA AUGUSTA HLONDA Z LAT 1945–1948

Concern about the People and the Mother Country: The Beacons of
Cardinal August Hlond from 1945–1948

S u m m a r y: The life and the activity of Primate Cardinal August Hlond (1881–1948) continuously inspires the search, analysis, and discovery of the meaning of his teachings and his mission within the Church and the society. The return of Cardinal August Hlond to Poland on July 20th 1945 was expected to strengthen the nation's spirit and religious belief in the new post-war reality. His concern about the revival of the mother country and about building state governance on the basis of moral principles and human rights can be seen in all his undertakings. He offered education and care to families and young people. The Christian upbringing of young people, the growth of Catholic youth organizations, the presence of Christian values in school curricula and in secular organizations involved in education – these were the matters he supported and fostered. He was focused on the development of various forms of spiritual life. He responded to the then current problems of religious and community life. As he pursued various measures to these ends, despite the difficulties he encountered, he believed in a mature society of well-educated citizens. Therefore, it seems reasonable to interpret the thoughts of Cardinal Hlond regarding the human being – within the period from 1945 to 1948 – as a person open to transcendence, to infinity (personal subjectivity and their spiritual life), to a person within a family (a family as a community of individuals) and within the society (the national community).

Ke y w o r d s: August Hlond, person, family, Church, society

---

¹ Dr hab. Stanisław Chrobak prof. UKSW – Wydział Nauk Pedagogicznych, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Adres do korespondencji: ul. Wóycickiego1/3, 01-938 Warszawa; e-mail: chrobak@uksw.edu.pl.

Wprowadzenie

Życie i działalność prymasa kardynała Augusta Hlonda (5 lipca 1881–22 października 1948) wciąż inspirują do poszukiwania, analizowania i odkrywania znaczenia jego nauczania i misji, jaką pełnił w Kościele i społeczeństwie. Wielki Prymas II Rzeczypospolitej – jak nazywał kardynała Hlonda Jan Paweł II – dzieciństwo i wczesną młodość (1881–1893) spędził na Górnym Śląsku. Kolejne 7 lat przebywał we Włoszech (nauka w gimnazjach salezjańskich i studia na Gregorianum), gdzie w 1896 roku wstąpił do Zgromadzenia Salezjańskiego. W latach 1900–1909 kierował salezjańskimi zakładami w Oświęcimiu, Krakowie i Przemyślu. Przez 13 lat pracował w Wiedniu, gdzie w latach 1919–1922 pełnił funkcję prowincjała salezjańskiej inspektorii austriacko-niemiecko-węgierskiej. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości i ostatecznym ustaleniu granic II Rzeczypospolitej został powołany przez papieża Piusa XI administratorem apostolskim polskiej części Górnego Śląska (od 1922 roku) i wkrótce został jej pierwszym biskupem (1925–1926). Niespełna pół roku później został arcybiskupem metropolitą gnieźnieńsko-poznańskim i prymasem Polski (od 1926 roku) oraz kardynałem (od 1927 roku). W okresie II wojny światowej przebywał na przymusowej emigracji we Włoszech, Francji, Szwajcarii i w Niemczech². W świetle tych ostatnich wydarzeń można odczytać słowa Kardynała z września 1948 roku:

[...] dużo się w tym kraju i na świecie zmienia. [...] Zmieniają postacie swoje państwa, zmieniają swoje postacie ustroje, jakiś nowy człowiek z tego chaosu rodzić się będzie, jakiś człowiek panować będzie szczęśliwy i lepszy. Dużo rzeczy ginie, ale są rzeczy, które zginąć nie mogą, są rzeczy, które się nie przeżyły, są rzeczy, które są wieczne i te walory wieczne jako nie stworzone przez człowieka, przeżyć się nie dadzą, one istnieć będą dalej. [...] polską przyszłość zbudujemy nie na blichtrach, nie na frazesach, nie na hasłach zwodnych – budujemy tę przyszłość Polski na prawdzie, na Bożej prawdzie, budujemy tę przyszłość swoją na Ewangelii, w podwaliny tego gmachu ojczyzstego kładziemy te wieczne walory³.

Dnia 20 lipca 1945 roku kardynał August Hlond przyjechał do Poznania jako wysłannik papieski, wyposażony w szerokie kompetencje. Owe *facultates specialissimae*, którymi obdarzyła Stolica Apostolska prymasa Polski, są zawarte w dekrecie Świętej Kongregacji dla Nadzwyczajnych Spraw Kościelnych (stanowiła ona wówczas część Sekretariatu Stanu) z dnia 8 lipca 1945 roku, nr prot. 41167/1945, podpisanym przez mons. Domenico Tardiniego. Zasięg terytorialny pełnomocnictw nadzwyczajnych dotyczył całego obszaru Polski. Dekret z pełnomocnictwami miał ułatwić kardynałowi Hlondowi spełnienie głównego

² Por. Stanisław Kosiński, „Hlond August SDB”. W: *Encyklopedia katolicka*, t. 6, red. Jan Walkusz (Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego 1993), 1088–1090.

³ August Hlond, „Przemówienie podczas poświęcenia statuy NMP we Wrocławiu, Wrocław, 22 IX 1948”. W: *August Kardynał Hlond Prymas Polski. Dzieła. Nauczanie 1897–1948*, t. 1, red. Jan Konieczny (Toruń: Oficyna Wydawnicza Kucharski, 2003), 887–888.

celu misji, który ogólnie określono jako uregulowanie stosunków kościelnych w Polsce. Był też dowodem ogromnego zaufania, jakim papież Pius XII darzył prymasa Polski, oraz świadectwem życzliwości i dużego zrozumienia Stolicy Apostolskiej dla palących problemów polskiego katolicyzmu⁴. Pełnomocnictwa papieża Piusa XII potrzebne mu były do wprowadzenia administracji kościelnej na tak zwanych Ziemiach Odzyskanych. Świadczy to o dalekowzroczności myśli politycznej i społecznej Prymasa, gdyż większość ówczesnych polskich polityków, działaczy społecznych i intelektualistów prezentowała w tej materii zagubienie i niepewność jutra. Widział on odrodzoną powojenną Polskę jako kraj katolicki, który ma do spełnienia ogromną misję w całej Europie Środkowo-Wschodniej.

„Nie lękajmy się – stwierdzał Prymas – ani nowoczesności, ani przemian społecznych, ani ludowej formy rządów, o ile uszanowane zostaną zasady niezmiennej moralności chrześcijańskiej. Chcemy, by Polska była krajem postępowym, najkulturalniejszym i przykładamy do tego ręki. Chcemy współpracować z poczucia katolickiego nad wprowadzeniem takiego ustroju społecznego, w którym by nie było ani przywilejów, ani krzywd, ani proletariatu, ani bezrobotnych, ani głodnych, ani bezdomnych i by w polskiej społeczności narodowej, zorganizowanej wedle nakazów sprawiedliwości i miłości bliźniego, każdy obywatel miał możność uczciwą pracą zapewnić sobie i rodzinie byt, godny człowieka. [...] Polska, która od dziesięciu wieków przeżywa chrześcijaństwo na swój sposób, ma swoiste wyczucie i nastawienie także wobec zagadnień obecnego przełomu. Polska kroczy ku odrodzeniu własną drogą⁵.”

Powrót kardynała Augusta Hlonda do kraju miał umocnić naród duchowo i religijnie w nowej, powojennej rzeczywistości. We wszystkich jego działaniach widać było troskę o wskrzeszenie ojczyzny, o budowę ładu państwowego opartego na zasadach moralnych i prawach człowieka. Zadania administracyjne, związane z organizacją struktur kościelnych, łączył z troską duszpasterską. Przeciwstawiał się negatywnym skutkom dwóch totalitaryzmów, które stały się doświadczeniem jego życia. Poszukiwał rozwiązań problemów wiernych zarówno w kraju, jak i za granicą. Wychowawczą opieką otaczał rodzinę i młodzież. Chrześcijańskie wychowanie młodzieży, rozwój katolickich organizacji młodzieżowych, obecność wartości chrześcijańskich w programach szkolnych, w świeckich organizacjach zajmujących się wychowaniem – to sprawy, które wspierał i o które zabiegał. Dbał o rozwój różnych form życia duchowego. Odnosił się do aktualnych problemów życia religijnego i społecznego. Przyczynił się do rozwoju prasy religijnej. Podejmując różnorodne działania, mimo trudności, wierzył w dojrzałe społeczeństwo

---

⁴ Por. Jerzy Pietrzak, „Działalność kard. Augusta Hlonda jako wysłannika papieskiego na Ziemiach Odzyskanych w 1945 roku”. W: *Nasza Przeszłość. Studia z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce*, red. Alfons Schletz (Kraków: Instytut Wydawniczy Nasza Przeszłość, 1974), 196–203.

⁵ August Hlond, „Kościół katolicki w Polsce wobec zagadnień chwili. Przemówienie na akademii ku czci Chrystusa Króla. Poznań, 28 X 1945”. W: *August Kardynał Hlond Prymas Polski*, 789.

świątłych obywateli⁶. W tym okresie Rada Ministrów Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej 12 września 1945 roku uchwaliła deklarację, iż konkordat z 1925 roku przestaje obowiązywać. Powstała luka w systemie prawa władze komunistyczne wypełniały w drodze arbitralnych aktów administracyjnych lub wyroków sądowych niemających podstaw w ustawodawstwie. Wbrew gwarancjom dyskryminowano ludzi wierzących i otwarcie praktykujących, ograniczono swobody sprawowania kultu. Wznowiona działalność organizacji kościelnych trwała tylko do 1950 roku. Była to walka z religią zwana laicyzacją sterowaną, przy użyciu aparatu państwowego i funduszy państwowych. W grę wchodziły zupełnie inne reguły układu stosunków państwo – Kościół, oparte na zasadzie rozdziału całkowicie świeckiego państwa od Kościoła⁷.

Świat cały i my, naród polski – stwierdzał Prymas – przeżywamy stanowczo duchowe przesilenie. Stoimy na rozdrożu. [...] Nasze polskie dzieje, nasze tradycje narodowe zrosły się z Kościołem i ukształtowały się duchem Chrystusowym. Zachowawczy instynkt narodu każe nam w tej chwili przełomowej wybierać Chrystusa, jego prawo i Ewangelię. Bóg nas na to pozostawił przy życiu i sposobi nas do zadań w przyszłości, byśmy jako naród byli światu wzorem zdrowego chrześcijańskiego życia zbiorowego, a jako jednostki budowali się wzajemnie przykładem szczerych cnót ewangelicznych⁸.

Podjmując zatem próbę odczytania wskazań kardynała Hlonda z lat 1945–1948, w niniejszych analizach chcę skupić się na refleksji dotyczącej: człowieka jako osoby otwartej na transcendencję, na nieskończoność (podmiotowość osoby i życie duchowe), człowieka w rodzinie (rodziny jako wspólnoty osób) i społeczeństwa (wspólnoty narodowej).

Troska o podmiotowość osoby i życie duchowe

Każdą osobę ludzką cechuje w aspekcie dynamicznym potencjalność. Człowiek nie jest bytem „domkniętym”, „zakończonym” w kształcie swojego człowieczeństwa. Przychodzi na świat w dużej mierze jako istota potencjalna. Jego życie w pewnym sensie można zdefiniować jako proces aktualizacji tych cech i wartości, które zostały mu zadane w chwili poczęcia. Drugą ważną właściwością dynamiczną osoby ludzkiej jest jej przygodność, kruchość, często przypadkowość i nieprzewidywalność. Owo stawanie się jest natury etycznej: wraz ze spełnianiem świadomych aktów moralnych

---

⁶ Por. Waław Królikowski, Gabriela Paprotna, „Kardynał August Hlond prymas Polski – wielka postać Kościoła i narodu polskiego”. W: *Kardynał August Hlond prymas Polski na nowo odczytany*, red. Waław Królikowski, Gabriela Paprotna (Kraków: Akademia Ignatianum w Krakowie, 2017), 9–10.

⁷ Por. Józef Krukowski, „Kościół a państwo”. W: *Encyklopedia katolicka*, t. 9, red. Bogusław Migut (Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2002), 1049.

⁸ August Hlond, „Kazanie w farze poznańskiej: O jutro Polski. Poznań, 22 VII 1945”. W: *August Kardynał Hlond Prymas Polski*, 782.

dokonywa się w naszej strukturze osobowej (odniesionej aksjologicznie do wymiaru metafizycznego, czyli godności osobowej) spełnienie albo jego deformacja⁹.

Rozwój osobowy człowieka przebiega w sposób wielowymiarowy i bardzo różnorodny. Wielowymiarowość rozwoju odnosi się bowiem do takich sfer jak: sfera biologiczna, emocjonalno-motywacyjna, uczuciowa, społeczna, estetyczna, moralna, religijna, a także duchowa. Zwłaszcza ta ostatnia decyduje o osobowym charakterze rozwoju jednostki ludzkiej¹⁰.

W obliczu powojennych przemian i formułowanych perspektyw „nowej Polski” kardynał Hlond podkreślał:

z wielkim trudem odbudowujemy Polskę z ruin materialnych i moralnych, ale o powodzeniu i trwałości tej odnowy stanowić będzie wartość ludzi, w których ręku spoczną jutrzejsze losy kraju. Czyli wielkość i szczęście przyszłej Polski zależy przede wszystkim od tego, jak wychowamy to młode pokolenie, które po nas obejmie dziedzictwo wieków i tragiczny spadek ostatniego dziesięciolecia. Wychowanie stało się zasadniczym zagadnieniem polskiego jutra¹¹.

Refleksja prymasa jest osadzona głęboko w czasie mu współczesnym. Jest zamysleniem nad znakami czasu i ich krytyczną interpretacją. W tym też kontekście mówił do młodzieży akademickiej:

wy młode orły polskiego nieba i jutra, umocnijcie się w świadomości swego powołania. Bądźcie świadkami Chrystusowej prawdy i obrońcami praw ducha. Ublizałoby godności synów bożych i synów tego narodu błąkać się po ziemi ojców jako cienie żałosne, zwątpieniem zgaszone. [...] W nowoczesnych warsztatach wiedzy, w kuźniach polskiej myśli pracujcie pod natchnieniem ducha Pocieszyciela nad godnością polskiej kultury i nad szlachetnością duchowego profilu nowego Polaka¹².

Kardynał Hlond wyrażał przekonanie o ścisłej łączności porządku doczesnego i religijnego. Sprzeciwiał się nurtom ideowym dążącym do wyeliminowania chrześcijaństwa z życia publicznego. Doczesność jest niewystarczająca dla człowieka, nie daje mu szczęścia i sama w sobie, oddzielona od religii, ogranicza jego rozwój.

---

⁹ Por. Wojciech Chudy, „Istota pedagogiki personalistycznej”. W: *Wychowanie chrześcijańskie między tradycją a współczesnością*, red. Alina Rynio (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2007), 278–279.

¹⁰ Marian Zdzisław Stepulak, „Rozwój osobowy człowieka w kontekście relacji interpersonalnych”. W: *Odrodzenie człowieczeństwa. Ludzkie transformacje*, red. Halina Romanowska-Łakomy (Warszawa: Eneteia. Wydawnictwo Psychologii i Kultury, 2009), 24.

¹¹ August Hlond, „List pasterski Episkopatu O chrześcijańskim wychowaniu młodzieży. Wrocław, 23 IX 1948”. W: *August Kardynał Hlond Prymas Polski*, 883–884.

„Chodzi o to – jak stwierdza Marian Nowak – aby człowiek nabył pewną postawę do samego siebie, do swego losu i do swego życia wewnętrznego w celu narzucenia sobie pewnej linii rozwojowej. Zmienność warunków losowych i okoliczności towarzyszących życiu człowieka domaga się twórczego postępowania, które aktualizuje się jako osobowość twórcza, rozwijająca się już w okresie przeżywania autonomii moralnej, gdy wychowanek nakłada na siebie obowiązki i bierze odpowiedzialność za swoje postępowanie oraz życie”. Marian Nowak, *Teorie i koncepcje wychowania* (Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, 2008), 299.

¹² August Hlond, „Homilia do młodzieży akademickiej w poznańskim kościele farnym. O Kościele Chrystusowym. Poznań, 17 XI 1945”. W: *August Kardynał Hlond Prymas Polski*, 796.

Ludzkość dzieli się coraz wyraźniej – stwierdzał – na wierzących i na ateuszów różnych odcieni i różnych ugrupowań. Filozofie czystej doczesności stały się podkładem ideowym rozległych ruchów społecznych i politycznych, przez które wtargnęły we współczesną umysłowość mas. Hołdowano wszystkim prorokom kłamstwa, wieszczom fałszywej wizji życia. [...] Z drugiej strony powstaje inny nowy świat. Nie patronują mu potęgi ni dyktatury. [...] Ten nowy człowiek jest zapowiedzią nowego świata. Chyli się do upadku to, co jest zmurszałe i zakłamane, z naturą ludzką skłócone. Powstaje typ człowieczeństwa, które jest pełne, duchowo scalone¹³.

Prawda o człowieku jest dla kardynała Augusta Hlonda ostatecznym kryterium rozwoju. Człowiek według niego to przede wszystkim istota religijna, autonomiczna, transcendentna, stanowiąca wartość samą w sobie, a także społeczna i wspólnotowa.

Człowiek wyposażony przez Stwórcę w wolną wolę, jest panem swych postanowień i czynów, za które ponosi moralną odpowiedzialność. Ludzkość urządza sobie życie według swych zamierzeń, wnosi w splot dziejów dobro i zło, mądrość i błędy, pierwiastki postępu i czynniki rozkładu. Wkracza w to Bóg jako Pan i cel stworzenia. [...] Wiedziony swym ostatecznym przeznaczeniem człowiek rozszerza swą myśl i twórczość, organizuje śmieiej i racjonalniej swój byt ziemski¹⁴.

Zasady religijne, pielęgnowane przez Kościół, wzmacniają osobę i społeczeństwo w jego naturalnych, świeckich i doczesnych aspektach funkcjonowania.

Mści się na człowieku to, że cel życia pokłada w zadowoleniu zmysłów, w gonitwie za pożytkiem materialnym i w samolubstwie. Dogadzanie bowiem niskim pożądaniam, poddawanie się złym skłonnościom, nieopanowanie popędów kaleczy i rozkłada moralnie człowieka, powoduje zgubne nałogi, psuje obyczaje, prowadzi do rozpasania, zdziczenia i barbarzyństwa. Byliśmy tego w ostatnich latach świadkami i ofiarą. Jesteśmy wstrząśnięci i przerażeni upadkiem i poniżeniem, ku któremu stoczyło się człowieczeństwo po pochyłości etyki niezależnej i materialistycznego poglądu na życie¹⁵.

W okolicznościach tworzącego się totalitarnego porządku ustrojowego Hlond podjął nauczanie nacechowane troską o człowieka, odwagą podejmowania spraw trudnych. W tym też kontekście stwierdził, iż „mimo najszlachetniejszych porywów, ciężą ludom materialne następstwa wojny, a może najwięcej męczy je rozterka duchowa. A duchowa rozterka powojennego świata jest głęboka, gdyż dotyczy zasadniczych zagadnień życia”¹⁶.

¹³ Tamże, 795.

W innym miejscu Kardynał stwierdzał: „Do szaleństwa dochodzi bunt przeciw Stwórcy i Jego prawu. Dla Boga nie ma miejsca w państwie ani w ustrojach narodów. W walce z Bogiem współcześni budowniczy stosunków upatrują postęp i zapowiedź nowego człowieczeństwa. [...] Człowiek pojednany z Bogiem, odgadnie znowu sens bytu, a w Królestwie Chrystusowym odnajdzie wreszcie warunki szczęścia i pokoju”. August Hlond, „Słowo Prymasa Polski na stulecie objawień w La Salette. Warszawa, 5 VIII 1947”. W: *August Kardynał Hlond Prymas Polski*, 861–862.

¹⁴ August Hlond, „Przemówienie na otwarcie Bazyliki Gnieźnieńskiej, Gniezno, 25 XI 1945”. W: *August Kardynał Hlond Prymas Polski*, 798.

¹⁵ August Hlond, „O panowanie ducha Bożego w Polsce. Wielkopostny list pasterski episkopatu. Poznań, 18 II 1946”. W: *August Kardynał Hlond Prymas Polski*, 820.

¹⁶ August Hlond, „Kościół katolicki w Polsce wobec zagadnień chwili”, 787.

Kardynał Hlond, mówiąc o podmiotowości osoby i jej rozwoju duchowym, zwracał także uwagę na przygotowanie kadr duchowieństwa, które będzie zdolne do podjęcia wyzwań odrodzenia życia katolickiego w powojennej Polsce. Podkreślał, że Ewangelia znajduje się w centrum zagadnień życiowych, a stąd wynika potrzeba bycia przede wszystkim dobrym człowiekiem dążącym do ukształtowania w sobie pełnej osobowości, nie tylko etycznej, ale także religijnej. Wskazywał na realizację autentycznego chrześcijaństwa¹⁷. Jego zdaniem

do zadań tych trzeba przygotować się gruntownie pod każdym względem. Trzeba poznać duszę współczesnego człowieka, jego warunki, trudności, tęsknoty, aspiracje. I pod tym kątem, a nie w oderwaniu od życia studiować traktaty filozoficzne i teologiczne. Już w seminarium winien każdy alumn szukać wyrazu, jakim najprzystępniej mógłby podać trudne nieraz prawdy dogmatyczne współczesnemu człowiekowi z uwzględnieniem jego mentalności, już teraz szukać odpowiedniego lekarstwa duchowego na choroby i biedy moralne człowieka współczesnego¹⁸.

Dla prymasa, tak jak ujmowała to tradycja katolicka, prawa i rozwój osoby ludzkiej są konsekwencją samego faktu bycia człowiekiem.

Zadania rodziny jako wspólnoty osób

Z troski o zabezpieczenie podmiotowości i życia duchowego płynie prymasowskie zaangażowanie w walkę o człowieka w rodzinie. „Rodzina – podkreślał prymas – jest fundamentem społeczeństwa. Gdzie rodziny są religijne, moralnie zdrowe, tam nie potrzeba lękać się o przyszłość Narodu”¹⁹. Kardynał Hlond analizował historyczny rozwój rodziny, wskazywał na zadania rodziny chrześcijańskiej oraz poddawał krytyce te prądy myślowe, które wpływają destrukcyjnie na życie rodzinne, a przede wszystkim: indywidualizm, hitleryzm, liberalizm czy filozofia materialistyczna.

Rozbijał i tępił polską rodzinę najeżdźca. Niebywałe rozproszenie narodu rozszarpało i rozwiało rodziny polskie po wszystkich krajach i kontynentach. Ani gospodarcze, ani społeczne warunki

---

¹⁷ Por. Ignacy Posadzy, „Sylwetka duchowa ks.kardynała Augusta Hlonda”. W: *Nasza Przeszłość. Studia z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce*, red. Alfons Schletz (Kraków: Instytut Wydawniczy Nasza Przeszłość, 1974), 280–287.

¹⁸ August Hlond, „Z przemówienia do alumnów Wyższego Seminarium Duchownego w Gorzowie Wielkopolskim z okazji poświęcenia. Gorzów Wielkopolski, 26 X 1947”. W: *August Kardynał Hlond Prymas Polski*, 864.

W innym miejscu podkreślał: „Świat dzisiaj potrzebuje kapłanów świątłych, wielkich duchem i umysłem. Wy macie być filarami Kościoła i Ojczyzny. Do tego was sam Bóg powołuje. Epokę dzisiejszą budują ludzie wielcy. Nie możemy dać się zdystansować”. August Hlond, „Przemówienie do seminarzystów Niższego Seminarium Duchownego w Gorzowie. Gorzów Wielkopolski, 25 X 1947”. W: *August Kardynał Hlond Prymas Polski*, 864.

¹⁹ August Hlond, „List pasterski Episkopatu Polski O osobistym poświęceniu się Najświętszemu Sercu Pana Jezusa. Warszawa 1 I 1948”. W: *August Kardynał Hlond Prymas Polski*, 870.

kraju nie sprzyjają życiu rodzinnemu. A w dodatku doktryny polityczne krzywią się na rodzinę, odmawiają jej coraz wyraźniej racji bytu i skazują ją programowo na zagładę. Rodzina musi ten kryzys szczęśliwie przetrwać, by ratować naród i Rzeczypospolitą²⁰.

Przypominał, że obowiązkiem państwa jest chronić małżeństwo i opiekować się rodziną. Rodzina należy do tych wartości, których naruszać nie wolno. Przemiany społeczne i polityczne nie powinny pogrążyć człowieka, lecz podnosić na wyższe szczeble bytu i kultury, a reformy życia nie powinny przekreślać rodziny, lecz ją chronić. Rodziny nie należy czynić ofiarą przewrotu (zmiany politycznej). Także w obecnym okresie demokratyzacji form życiowych nie można prowadzić ataku na rodzinę²¹ – mówił prymas.

Nauczanie Hlonda na temat małżeństwa i rodziny można przyjąć jako definicję rodziny, nie tylko w kontekście wiary, ale także na użytek powszechny. Postrzegał rodzinę jako fundament, na którym spoczywa dobro społeczeństwa i Kościoła. Rodzina zatem jest nie tylko wspólnotą osób, ale i społecznością religijną i środowiskiem moralności. Jako taka jest też społecznością naturalną, gdyż jej istnienia domaga się sama natura człowieka stworzona przez Boga. Kardynał nakreślił integralną wizję życia rodzinnego, zwracał uwagę na wspólnotowość i podmiotowość rodziny, ukazując jej trzy funkcje: wspólnotową, prokreacyjną i wychowawczą²².

Rodzina nie powstała więc ani sztucznie, ani przypadkowo, nie jest tworem spowodowanym koniunkturą i zewnętrznymi warunkami, lecz wywiązała się jako organizm naturalny w normalnym i koniecznym następstwie przyrodzonych właściwości człowieczych. Rodzina jest najdawniejszą społecznością, starsza od państwa. Swą ideę i swój ustrój zasadniczy i swą etykę ma rodzina wprost z prawa natury, z woli Ojca wszelkiego bytu. Przy kolebce rodziny stał nie kto inny jak Opatrzność, która przez rodzinę postanowiła odmładniać własne dzieło stworzenia człowieka²³.

Prymas przypominał wiernym istotne punkty chrześcijańskiej nauki społecznej oraz zasady, jakimi powinni kierować się katolicy przy zawieraniu małżeństwa. Podkreślał, że chrześcijańskie małżeństwo powinno być wspólną drogą miłości. Mówił o funkcjach wychowawczych rodziny, obowiązkach stanu, mężów, żon,

²⁰ August Hlond, „Zarządzenie W sprawie uroczystości Najświętszej Rodziny. Poznań, 14 XII 1945”. W: *August Kardynał Hlond Prymas Polski*, 807.

Również „w ostatnich latach życie rodzinne przechodzi określone zmiany, o różnym natężeniu w różnych krajach: zmienia się model życia rodzinnego [...]. Wszystkie rodzinne systemy, bez względu na liczbę członków, muszą ustalić zarówno swoją tożsamość – jako całości, jak i tożsamość każdego jej członka; muszą jasno zdefiniować granice między rodziną a światem zewnętrznym oraz między poszczególnymi członkami w granicach rodziny”. Mieczysław Plopa, *Psychologia rodziny. Teoria i badania* (Kraków: Impuls, 2005), 10–11.

²¹ August Hlond, „Przemówienie Zagadnienie rodziny chrześcijańskiej. Poznań 13 I 1946”. W: *August Kardynał Hlond Prymas Polski*, 813.

²² Por. Paweł Bortkiewicz, „Personalizm społeczny kardynała Augusta Hlonda”. W: *Kardynał Augusta Hlonda działalność edukacyjno-społeczna i organizacyjno-pasterska*, red. Krzysztof Śleziński (Bielsko-Biała: Kolegium Nauczycielskie w Bielsku-Białej, 2014), 67–68.

²³ August Hlond, „Przemówienie Zagadnienie rodziny chrześcijańskiej”, 809–810.

dzieci. Wskazywał na czynniki destabilizujące życie rodzinne²⁴. „Jakież ciosy i nieszczęścia zwały się w ostatnim dziesięcioleciu na Rodzinę polską i jakże ona to bohatercko przetrwała. Dumni jesteśmy, że wśród najsroższego zagrożenia, mimo pokus, mimo prądów rozkładowych i dzieciobójczej propagandy, rodzina polska ma świadomość swej dostojnej funkcji społecznej”²⁵.

Niezależnie od etapu życia dziecka, rodzina zawsze i najpełniej potrafi zaspokoić jego podstawowe potrzeby fizyczne i psychiczne oraz kształtować nowe potrzeby (poznawcze, emocjonalne, społeczne). Przekazuje dorobek kulturowy, dostarcza modeli osobowych i wzorów zachowań, przekazuje system wartości i norm, dostarcza dziecku sytuacji, w których może ono bezpiecznie próbować swoich sił. Ponadto rodzice jako świadkowie wiary, dając przykład dziecku, w naturalny sposób wprowadzają je w rzeczywistość religijną.

Najpierwotniejsze prawo wychowania – podkreślał Hlond – jest nadane bezpośrednio przez Stwórcę rodzinie. Prawo to jest zarazem obowiązkiem, którego się rodzice ani wyprzec, ani wyzbyc nie mogą. Pierwszym wychowawcą dziecka jest ojciec z szlacheckiego tytułu swego ojcostwa. Pierwszą wychowawczynią jest matka z dostojnej racji swego macierzyństwa. Rodzicielstwo jest źródłem i uzasadnieniem powagi wychowawczej ojca i matki. [...] Domy polskie powinny promieniować cnotą, skromnością, pracowitością, uczciwością, pobożnością, pięknymi tradycjami religijnymi i narodowymi²⁶.

Rodzina jest środowiskiem podstawowej socjalizacji. To dzięki niej człowiek odkrywa prawdę i w jej przestrzeni może doświadczać miłości, wyrażając się poprzez swoją wolność. Wzrastając w człowieczeństwie, coraz bardziej kształtuje swoją osobowość i uczy się stosunków naprawdę personalnych. W systemie rodzinnym wszyscy jego członkowie na siebie wpływają, a jednym z najważniejszych składników całokształtu stosunków między członkami rodziny są postawy rodzicielskie. Nakreślając zadania polskich kobiet, prymas zachęcał:

apostolstwem społecznym odbijacie dalej człowieka zwątpieniu, a przyszłość narodu proletaryzmowi. Dobrze czyniąc, szerzcie katolicką myśl społeczną, głoscie ufność i otuchę, wzmacniajcie chrześcijańską nadzieję, budujcie solidarność polską, gruntujcie w duszach braterstwo, zgodę i miłość. [...] Pragnę, by kobieta polska była pionierką odrodzenia kultury chrześcijańskiej, która jest natchnionym wyrazem duchowej treści pokoleń²⁷.

---

²⁴ Por. Marcin M. Stefanik, „Integralna wizja życia małżeńskiego i rodzinnego w myśli kardynała Augusta Hlonda”. W: *Kardynał August Hlond prymas Polski na nowo odczytany*, red. Waław Królikowski, Gabriela Paprotna (Kraków: Akademia Ignatianum w Krakowie, 2017), 216–221.

²⁵ August Hlond, „Odezwa na Caritasowy Tydzień Miłosierdzia. Warszawa, 1 IX 1948”. W: *August Kardynał Hlond Prymas Polski*, 882.

²⁶ August Hlond, „List pasterski Episkopatu O chrześcijańskim wychowaniu młodzieży. Wrocław, 23 IX 1948”. W: *August Kardynał Hlond Prymas Polski*, 884–885.

²⁷ August Hlond, „Przemówienie wygłoszone w kościele Matki Boskiej Zwycięskiej w Warszawie Zadanie kobiety katolickiej w Polsce dzisiejszej. Warszawa, 23 VI 1946”. W: *August Kardynał Hlond Prymas Polski*, 832.

W tym sensie rozumiałe są słowa prymasa Hlonda:

Wychowujcie swe dzieci od młodych lat w świętości życia, aby wyrosły na ludzi wartościowych, uczciwych, cnotliwych. [...] Dzieci nie powinny widzieć w rodzinie zgorzenia, swarów, pijaństwa, kradzieży – a na całe życie zapamiętać powinny budujące przykłady ojca i matki²⁸.

Potrzeba budowania wspólnoty narodowej

Powrót Augusta Hlonda do Poznania nie oznaczał takiej czy innej akceptacji nowego systemu. Nie oznaczał też odcinania się od szeroko zakrojonych przemian ustrojowych w kraju. Jednak bezkompromisowo ponad tym wszystkim pragnął zachowania katolickiej moralności społeczeństwa oraz znaczącej pozycji Kościoła. Konsekwentnie mówił o Polsce przesiąkniętej ideowo chrześcijaństwem, także w sferze życia politycznego. Widział on odrodzoną powojenną Polskę jako kraj katolicki, który ma do spełnienia ogromną misję w całej Europie Środkowo-Wschodniej²⁹.

Ustroje mogą i powinny się przekształcać – podkreślał prymas – bo życie jest rozwojem i dążeniem do ideałów, ale przemiany nie powinny zaprzepaszczać wartości religijnych ani odbywać się na przekór niezmiennym prawom moralnym. Ani Kościół, ani kultura katolicka, ani chrześcijańskie tradycje narodowe nie będą krępowały pochodzących ku doskonalszym formom bytu, owszem, będą jak zawsze popierać postęp, wiedzę, zdrową ewolucję warunków życia. Atoli doskonalenie doczesnej cywilizacji powinno iść w parze ze wzrostem wartości moralnych, a technika powinna nie ujarzmić, lecz pomóc wyzwalać ducha³⁰.

Wiedział, że trzeba się nastawić na długie trwanie w nowej sytuacji politycznej. W tym też kontekście rozpatrywać należy kwestię odbudowy życia religijnego na Ziemiach Odzyskanych. Decyzje prymasa na tych ziemiach, nie przyjęte do wiadomości przez rząd, ostatecznie przyczyniły się do ugruntowania państwowości i struktur kościelnych. Wraz z Episkopatem Polski na antypapieską kampanię, szeroko propagowaną w prasie, zareagował listami pasterskimi. W liście z 24 maja 1948 roku, skierowanym do ludności katolickiej Ziemi Odzyskanych, biskupi podjęli niełatwe zadanie wyjaśnienia stosunku Stolicy Apostolskiej do sprawy zachodniej granicy

---

²⁸ August Hlond, „List pasterski Episkopatu O chrześcijańskim wychowaniu młodzieży. Wrocław, 23 IX 1948”. W: *August Kardynał Hlond Prymas Polski*, 885.

²⁹ Por. Tomasz Serwatka, *Koncepcje społeczno-polityczne Prymasa Polski Augusta Hlonda (1926–1948)* (Poznań: Hlondianum 2006), 165–171.

³⁰ Hlond, „O panowanie”, 818.

Współcześnie także, stwierdza Piotr Sztompka: „istnieje szansa na powstanie społeczeństwa przywracającego ludziom satysfakcję płynące z bliskości, intymności, solidarności, lojalności i zaufania – bez rezygnacji z korzyści, jakie niesie nowoczesność i globalizacja. Nawet jeśli jest to, być może, nowa utopia, to taka, która daje godny drogowskaz dla naszej refleksji i naszych wysiłków, horyzont naszych marzeń o lepszej społecznej egzystencji”. Piotr Sztompka, *Zaufanie. Fundament społeczeństwa* (Kraków: Wydawnictwo Znak, 2007), 398.

Polski oraz administracji kościelnej na tych ziemiach. Prymas był przekonany, że realizacja podmiotowości dokonuje się poprzez całą sferę aktywności i działania³¹.

Jest intencją Kościoła – mówił – by traktaty pokojowe nie pomniejszały Polski, by uwzględniły jej prawa do bytu niepodległego, by poręczyły jej bezpieczeństwo, a za okrutne krzywdy przyznały jej słuszne odszkodowanie. [...] Stójcie bez wahania tam, gdzie Was poniosła fala nowego życia narodowego, i pracujcie tam wytrwale, wierni Polsce i Kościołowi³².

Połączenie obywatelskiej świadomości i chrześcijańskich zasad znalazło wyraz w dojrzałych sądach Kardynała na temat wielkich zagadnień państwowych. Podkreślał potrzebę obywatelskiego zaangażowania w życie polityczne. Zwracał uwagę na niezbędną podstawę tej aktywności obywatelskiej, którą jest wszechstronna znajomość problemów społecznych, ekonomicznych i kulturalnych kraju³³. W wielu swoich wystąpieniach postulował, że

po władzę mogą sięgać tylko ludzie moralni, to znaczy tacy, którzy rozumieją istotę dobra wspólnego obywateli, którzy pragną tego dobra i mają wolę współpracować na jego rzecz. Każdy katolik ma obowiązek znać życie polityczne swego państwa i nim żywo się interesować, tylko wtedy będzie mógł skutecznie pracować nad wypełnieniem zadań państwa. Powinien więc zapoznać się ze stanem moralnym kraju, z jego potrzebami społecznymi i gospodarczymi, z jego działaniem dziejowym i kulturą. Musi być wrażliwy na nakazy sprawiedliwości społecznej. Nie może być obojętny na nędzę ludzką. Musi pragnąć stałego poprawiania warunków bytowania ludzi. Ważną pomocą będzie wychowanie społeczne i obywatelskie oraz praktykowanie cnót chrześcijańskich, zwłaszcza cnót społecznych i obywatelskich³⁴.

Na przekór coraz wyraźniej krystalizującemu się państwu opresyjnemu Hlond konsekwentnie postulował tworzenie, niemożliwego w jego warunkach, społeczeństwa

---

³¹ Por. Czesław Ryszka, *Prymas ze Śląska. Sługa Boży Kardynał August Hlond (1881–1948)* (Katowice: Księgarnia św. Jacka, 2013), 212–220.

Prymas zlecił kandydatom na administratorów apostolskich Ziem Zachodnich i Północnych podjęcie następujących działań: „1) przywrócenia do działania odbudowanych na danym poziomie organizacji kościelnych; 2) odnowienia zewnętrznego i wewnętrznego autorytetu Kościoła przez przywrócenie dyscypliny duchowieństwa i obronę praw Kościoła przed atakami państwa; 3) zwiększenia troski duszpasterstwa w języku polskim, z pozostawieniem możliwości duszpasterstwa w języku niemieckim dla niemieckich katolików; 4) dołożenia starań w celu utrzymania duchowieństwa z dala od problemów i polemik zarówno politycznych, jak i narodowościowych; 5) usilnego starania o »[...] ochronę duszy tego kraju przed trucizną komunizmu, który groził wielkim spustoszeniami, korzystając z rosyjskiego zwycięstwa i ogólnego zamieszania«; 6) traktowania administratorów apostolskich jako zarządu prowizorycznego, *ad nutum Sanctae Sedis*”. Józef Mandziuk, „Prymas Polski August Józef Hlond a Kościół wrocławski”, *Perspectiva. Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne* XVI, 2 (31) (2017): 46.

³² August Hlond, „Orędzie Do ludności katolickiej Ziem Odzyskanych. Warszawa, 24 V 1948”. W: *August Kardynał Hlond Prymas Polski*, 875.

³³ Por. Aleksander Lipski, „Polityka a moralność w kontekście idei społeczeństwa obywatelskiego”. W: *Kardynał August Hlond prymas Polski na nowo odczytany*, red. Wacław Królikowski, Gabriela Paprotna (Kraków: Akademia Ignatianum w Krakowie, 2017), 280–283.

³⁴ August Hlond, „Orędzie Episkopatu Polski W sprawie wyborów do Sejmu. Jasna Góra, 10 IX 1946”. W: *August Kardynał Hlond Prymas Polski*, 838–839.

obywatelskiego. Wyznaczał cele dla nowej Polski oraz opisywał przymioty sprawujących władzę. Przymiotami tymi są uczciwość, zdolność do dobrego rządzenia oraz pracowitość. Zagadnienia podmiotowości państwa wiąże z aktywnością osoby w życiu publicznym. Uważał, że we władzach musi być jasny podział zadań i respektowanie kompetencji. Władza wykonawcza musi być personalna, nie kolektywna; połączona z odpowiedzialnością osobistą, a nie zbiorową. Państwo ma gwarantować obywatelowi odpowiednie do jego godności warunki bytowe, zapewniać całokształt praw wolnościowych. Społeczność państwowa nie może zastępować człowieka w tym, co jest jego polem działania³⁵.

Nadchodzą czasy, których cechą społeczną będzie braterstwo. Nienawiść i postawa samolubna będą powszechnie piętnowane jako szkodnictwo. Poczucie ludzkiej wspólnoty uwrażliwi człowieka na prawa i potrzeby drugich. [...] Ale trzeba bezustannie torować drogę braterskości a solidarność narodową realizować jako powszechną i nieprzymusową służbę społeczną! Codziennie należy oczyszczać z egoizmu, z obojętności na cudzą niedolę, z łakomstwa i wygody³⁶.

Hlond w swoim nauczaniu i pracy duszpasterskiej nieustannie podejmował rozmaite kwestie społeczne dotyczące ubóstwa i bezrobocia, wykluczenia społecznego i jego patologicznych następstw, wychowania dzieci i kondycji rodziny, aspołecznego stylu życia i zaangażowania w życiu publicznym, egoizmu i niesprawiedliwości itd.

Podobnie – mówił prymas – należy oczyścić życie polskie z powojennej plagi niesumienności, nieuczciwości, oszustwa, kradzieży, napadów rabunkowych i bandytyzmu. [...] Hasłom nienawiści i zemsty przeciwstawić należy naukę sprawiedliwości i miłości bliźniego. Przyszła Polska – to społeczność ludu, w której całkowitej jedności poglądów wprawdzie nie będzie, ale w której jak najprędzej nastąpić musi bratnie i twórcze pogodzenie się co do istotnych zasad współżycia i ich urzeczywistnienia³⁷.

Sięgając zatem do ewangelicznych źródeł uzasadniał, że polityka nie stoi poza dziedziną praw moralnych. Wartości kultury narodowej stwarzają człowiekowi przestrzeń jego rozwoju w płaszczyźnie prawdy, dobra, piękna, świętości.

Budujcie Polskę na zagonie, w mieście, w kopalni, w każdej pracowni – a w duszach, rodzinach i parafiach umacniajcie Królestwo Chrystusowe. Iżby tam u Was i na całym obszarze Rzeczypospolitej

---

³⁵ Por. Jan M. Roth, *Społeczno-polityczna działalność prymasa Polski Augusta Hlonda w latach 1939–1945* (Toruń: WN Grado, 2009), 340–341; Jerzy Pietrzak, „Prymas Hlond o ustroju politycznym powojennej Polski”. *Czasopismo Prawno-Historyczne* LXVI 1 (2014), 185–186.

³⁶ August Hlond, „Odezwa na Caritasowy Tydzień Miłosierdzia. Warszawa, 1 IX 1948”. W: *August Kardynał Hlond Prymas Polski*, 881.

³⁷ Hlond, „O panowanie”, 821.

„Współczesność znaczy się groźnym odchyleniem od etycznych ideałów chrześcijaństwa. [...] Odchylenia od zasad moralnych wypaczają zmysł chrześcijański. Z tym obciążeniem Polska nie może się duchowo podźwignąć. Z gorączki zmysłowości, z jadu nienawiści, z żądzy zemsty i krwawych porachunków, z niesprawiedliwości i krzywdy nie będzie zgody i błogosławieństwa w kraju”. August Hlond, „List pasterski na 950-lecie śmierci męczennika św. Wojciecha. Warszawa, 10 III 1947”. W: *August Kardynał Hlond Prymas Polski*, 857.

Polacy byli sobie braćmi. Izby w odbudowanej Ojczyźnie każdy czuł się dobrze jako człowiek, jako obywatel Państwa, jako wyznawca ewangelicznej prawdy i jako wierny syn Kościoła³⁸.

Siłą scalającą te działania była dla Hlonda wiara w obecność Boga.

Bo wszelką reformę – podkreślał – trzeba zacząć od siebie, wyłamać się z niewoli zła, zepsucia, nienawiści, nieuczciwości – z kajdan siedmiu grzechów głównych: z pychy, chciwości, cielesności, zazdrości, opilstwa, gniewu, lenistwa i odnowić siebie w Chrystusie. Potem w Chrystusie odnowić rodzinę polską, swoją rodzinę przede wszystkim. [...] A z rodzinami przez rodziny odnowią się w Chrystusie parafie i cała Ojczyzna³⁹.

Poprzez świadectwo wiary, prawdy i dobra realizował posługę i sposób sprawowania urzędu prymasa Polski w odpowiedzialności za rodzinę, naród i ojczyznę.

Zakończenie

Postać prymasa Polski Augusta Hlonda nie jest postacią wyłącznie historyczną – jest to postać bardzo aktualna w naszej rzeczywistości. Istotą jego posługi była troska o człowieka, o jego uświęcenie i zbawienie. Wraz z całym Kościołem podjął dzieło odnowy życia narodu. „Nowe czasy, nowe zadania, nowe formy pracy – pisał do swego duchowego powiernika ks. Ignacego Posadzego – ale duch powinien pozostać ten sam, tylko pogłębiany, konsekwentniej w życiu realizowany”⁴⁰. Poruszane przez prymasa problemy wciąż powracają. Analiza wypowiedzi pozwala stwierdzić, iż mają opierać się one na myśleniu o człowieku jako osobie. W swoim nauczaniu kardynał Hlond upominał się o prawa do kształtowania życia indywidualnego, rodzinnego, społecznego w duchu prawego sumienia. Bez względu na wrogie reakcje domagał się poszanowania praw jednostki w życiu publicznym, kultury opartej na wielowiekowej tradycji, rodziny jako najważniejszego środowiska formacji młodego człowieka. Podkreślał potrzebę codziennej pracy nad sobą i zaangażowania w budowanie dobra wspólnego. Wpatrzony w przyszłość, sięgał do pedagogiki salezjańskiej (systemu prewencyjnego św. Jana Bosko) i uwzględniając sytuację powojenną, pisał, iż „cud wielkości polskiej ma się zrodzić z cudu polskiej duszy – poprzez uzdolnienia młodzieży do realizowania w codziennym życiu Rzeczypospolitej tych wartości moralnych, w imię których tak godnie umierała

---

³⁸ August Hlond, „Orędzie Do ludności katolickiej Ziemi Odzyskanych. Warszawa, 24 V 1948”. W: *August Kardynał Hlond Prymas Polski*, 877–878.

³⁹ August Hlond, „List pasterski Episkopatu Polski O osobistym poświęceniu się Najświętszemu Sercu Pana Jezusa. Warszawa, 1 I 1948”. W: *August Kardynał Hlond Prymas Polski*, 867–868.

⁴⁰ Kard. Hlond do ks. I. Posadzego, 26 VII 1945 roku. Cyt. za: Jerzy Pietrzak, „Działalność kard. Augusta Hlonda jako wysłannika papieskiego na Ziemiach Odzyskanych w 1945 roku”. W: *Nasza Przeszłość. Studia z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce*, red. Alfons Schletz (Kraków: Instytut Wydawniczy Nasza Przeszłość, 1974), 213.

w ogniach stolicy⁴¹. Był pasterzem, któremu zależało na godnym życiu człowieka we współczesnym świecie.

Streszczenie: Życie i działalność prymasa kardynała Augusta Hlonda (1881–1948) wciąż inspirują do poszukiwania, analizowania i odkrywania znaczenia jego nauczania i misji, jaką pełnił w Kościele i społeczeństwie. Powrót kardynała Augusta Hlonda do kraju w dniu 20 lipca 1945 roku miał umocnić naród duchowo i religijnie w nowej, powojennej rzeczywistości. We wszystkich jego działaniach widać było troskę o wskrzeszenie ojczyzny, o budowę ładu państwowego opartego na zasadach moralnych i prawach człowieka. Wychowawczą opieką otaczał rodzinę i młodzież. Chrześcijańskie wychowanie młodzieży, rozwój katolickich organizacji młodzieżowych, obecność wartości chrześcijańskich w programach szkolnych, w świeckich organizacjach zajmujących się wychowaniem – to sprawy, które wspierał i o które zabiegał. Dbał o rozwój różnych form życia duchowego. Odnosił się do aktualnych problemów życia religijnego i społecznego. Podejmując różnorodne działania, mimo trudności, wierzył w dojrzałe społeczeństwo światłych obywateli. Zasadną wydaje się zatem potrzeba odczytania myśli kardynała Hlonda z lat 1945–1948, dotyczącej człowieka jako osoby otwartej na transcendencję, na nieskończoność (podmiotowość osoby i życie duchowe), człowieka w rodzinie (rodzina jako wspólnota osób) i społeczeństwie (wspólnota narodowa).

Słowa kluczowe: August Hlond, osoba, rodzina, Kościół, społeczeństwo

Bibliografia

- Bortkiewicz, Paweł. „Personalizm społeczny kardynała Augusta Hlonda”. W: *Kardynała Augusta Hlonda działalność edukacyjno-społeczna i organizacyjno-pasterska*, red. Krzysztof Śleziński, 59–71. Bielsko-Biała: Kolegium Nauczycielskie w Bielsku-Białej, 2014.
- Chudy, Wojciech. „Istota pedagogiki personalistycznej”. W: *Wychowanie chrześcijańskie między tradycją a współczesnością*, red. Alina Rynio, 271–295. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2007.
- Hlond, August. „Homilia do młodzieży akademickiej w poznańskim kościele farnym. O Kościele Chrystusowym. Poznań, 17 XI 1945”. W: *August Kardynał Hlond Prymas Polski. Dzieła. Nauczanie 1897–1948*, t. 1, red. Jan Konieczny, 791–796. Toruń: Oficyna Wydawnicza Kucharski, 2003.
- Hlond, August. „Kazanie w farze poznańskiej: O jutro Polski. Poznań, 22 VII 1945”. W: *August Kardynał Hlond Prymas Polski. Dzieła. Nauczanie 1897–1948*, t. 1, red. Jan Konieczny, 782. Toruń: Oficyna Wydawnicza Kucharski, 2003.
- Hlond, August. „Kościół katolicki w Polsce wobec zagadnień chwili. Przemówienie na akademii ku czci Chrystusa Króla. Poznań, 28 X 1945”. W: *August Kardynał Hlond Prymas Polski. Dzieła. Nauczanie 1897–1948*, t. 1, red. Jan Konieczny, 785–790. Toruń: Oficyna Wydawnicza Kucharski, 2003.
- Hlond, August. „List do redakcji Pokłosa Salezjańskiego. Warszawa, 31 I 1947”. W: *August Kardynał Hlond Prymas Polski. Dzieła. Nauczanie 1897–1948*, t. 1, red. Jan Konieczny, 846–847. Toruń: Oficyna Wydawnicza Kucharski, 2003.
- Hlond, August. „List pasterski Episkopatu O chrześcijańskim wychowaniu młodzieży. Wrocław, 23 IX 1948”. W: *August Kardynał Hlond Prymas Polski. Dzieła. Nauczanie 1897–1948*, t. 1, red. Jan Konieczny, 882–887. Toruń: Oficyna Wydawnicza Kucharski, 2003.

---

⁴¹ August Hlond, „List do redakcji Pokłosa Salezjańskiego. Warszawa, 31 I 1947”. W: *August Kardynał Hlond Prymas Polski*, 847.

- Hlond, August. „List pasterski Episkopatu Polski O osobistym poświęceniu się Najświętszemu Sercu Pana Jezusa. Warszawa 1 I 1948”. W: *August Kardynał Hlond Prymas Polski. Dzieła. Nauczanie 1897–1948*, t. 1, red. Jan Konieczny, 867–871. Toruń: Oficyna Wydawnicza Kucharski, 2003.
- Hlond, August. „List pasterski Na 950-lecie śmierci męczeńskiej św. Wojciecha. Warszawa, 10 III 1947”. W: *August Kardynał Hlond Prymas Polski. Dzieła. Nauczanie 1897–1948*, t. 1, red. Jan Konieczny, 850–858. Toruń: Oficyna Wydawnicza Kucharski, 2003.
- Hlond, August. „O panowanie ducha Bożego w Polsce. Wielkopostny list pasterski episkopatu. Poznań, 18 II 1946”. W: *August Kardynał Hlond Prymas Polski. Dzieła. Nauczanie 1897–1948*, t. 1, red. Jan Konieczny, 817–824. Toruń: Oficyna Wydawnicza Kucharski, 2003.
- Hlond, August. „Odezwa na Caritasowy Tydzień Miłosierdzia. Warszawa, 1 IX 1948”. W: *August Kardynał Hlond Prymas Polski. Dzieła. Nauczanie 1897–1948*, t. 1, red. Jan Konieczny, 881–882. Toruń: Oficyna Wydawnicza Kucharski, 2003.
- Hlond, August. „Orędzie Do ludności katolickiej Ziemi Odzyskanych. Warszawa, 24 V 1948”. W: *August Kardynał Hlond Prymas Polski. Dzieła. Nauczanie 1897–1948*, t. 1, red. Jan Konieczny, 874–878. Toruń: Oficyna Wydawnicza Kucharski, 2003.
- Hlond, August. „Orędzie Episkopatu Polski W sprawie wyborów do Sejmu. Jasna Góra, 10 IX 1946”. W: *August Kardynał Hlond Prymas Polski. Dzieła. Nauczanie 1897–1948*, t. 1, red. Jan Konieczny, 836–841. Toruń: Oficyna Wydawnicza Kucharski, 2003.
- Hlond, August. „Przemówienie do seminarzystów Niższego Seminarium Duchownego w Gorzowie. Gorzów Wielkopolski, 25 X 1947”. W: *August Kardynał Hlond Prymas Polski. Dzieła. Nauczanie 1897–1948*, t. 1, red. Jan Konieczny, 864. Toruń: Oficyna Wydawnicza Kucharski, 2003.
- Hlond, August. „Przemówienie Na otwarcie Bazyliki Gnieźnieńskiej. Gniezno, 25 XI 1945”. W: *August Kardynał Hlond Prymas Polski. Dzieła. Nauczanie 1897–1948*, t. 1, red. Jan Konieczny, 797–802. Toruń: Oficyna Wydawnicza Kucharski, 2003.
- Hlond, August. „Przemówienie podczas poświęcenia statuy NMP we Wrocławiu, Wrocław, 22 IX 1948”. W: *August Kardynał Hlond Prymas Polski. Dzieła. Nauczanie 1897–1948*, t. 1, red. Jan Konieczny, 887–888. Toruń: Oficyna Wydawnicza Kucharski, 2003.
- Hlond, August. „Przemówienie wygłoszone w kościele Matki Boskiej Zwycięskiej w Warszawie Zadanie kobiety katolickiej w Polsce dzisiejszej. Warszawa, 23 VI 1946”. W: *August Kardynał Hlond Prymas Polski. Dzieła. Nauczanie 1897–1948*, t. 1, red. Jan Konieczny, 830–833. Toruń: Oficyna Wydawnicza Kucharski, 2003.
- Hlond, August. „Przemówienie Zagadnienie rodziny chrześcijańskiej. Poznań 13 I 1946”. W: *August Kardynał Hlond Prymas Polski. Dzieła. Nauczanie 1897–1948*, t. 1, red. Jan Konieczny, 809–814. Toruń: Oficyna Wydawnicza Kucharski, 2003.
- Hlond, August. „Słowo Prymasa Polski na stulecie objawień w La Salette. Warszawa, 5 VIII 1947”. W: *August Kardynał Hlond Prymas Polski. Dzieła. Nauczanie 1897–1948*, t. 1, red. Jan Konieczny, 861–862. Toruń: Oficyna Wydawnicza Kucharski, 2003.
- Hlond, August. „Z przemówienia do alumnów Wyższego Seminarium Duchownego w Gorzowie Wielkopolskim z okazji poświęcenia. Gorzów Wielkopolski, 26 X 1947”. W: *August Kardynał Hlond Prymas Polski. Dzieła. Nauczanie 1897–1948*, t. 1, red. Jan Konieczny, 864. Toruń: Oficyna Wydawnicza Kucharski, 2003.
- Hlond, August. „Zarządzenie W sprawie uroczystości Najświętszej Rodziny. Poznań, 14 XII 1945”. W: *August Kardynał Hlond Prymas Polski. Dzieła. Nauczanie 1897–1948*, t. 1, red. Jan Konieczny, 807. Toruń: Oficyna Wydawnicza Kucharski, 2003.
- Kosiński, Stanisław. „Hlond August SDB”. W: *Encyklopedia katolicka*, t. 6, red. Jan Walkusz, 1088–1090. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1993.

- Królikowski Waclaw, Paprotna Gabriela. „Kardynał August Hlond prymas Polski – wielka postać Kościoła i narodu polskiego”. W: *Kardynał August Hlond prymas Polski na nowo odczytany*, red. Waclaw Królikowski, Gabriela Paprotna, 9–28. Kraków: Akademia Ignatianum w Krakowie, 2017.
- Krukowski, Józef. „Kościół a państwo”. W: *Encyklopedia katolicka*, t. 9, red. Bogusław Migut, kol. 1043–1051. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2002.
- Lipski, Aleksander. „Polityka a moralność w kontekście idei społeczeństwa obywatelskiego”. W: *Kardynał August Hlond prymas Polski na nowo odczytany*, red. Waclaw Królikowski, Gabriela Paprotna, 277–297. Kraków: Akademia Ignatianum w Krakowie, 2017.
- Mandziuk, Józef. „Prymas Polski August Józef Hlond a Kościół wrocławski”. *Perspectiva. Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne* XVI 2 (31) (2017): 40–54.
- Nowak, Marian. *Teorie i koncepcje wychowania*. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, 2008.
- Pietrzak, Jerzy. „Działalność kard. Augusta Hlonda jako wysłannika papieskiego na Ziemiach Odzyskanych w 1945 roku”. W: *Nasza Przeszość. Studia z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce*, red. Alfons Schletz, 195–249. Kraków: Instytut Wydawniczy Nasza Przeszość, 1974.
- Pietrzak, Jerzy. „Prymas Hlond o ustroju politycznym powojennej Polski”. *Czasopismo Prawno-Historyczne* LXVI 1 (2014): 183–204.
- Plopa, Mieczysław. *Psychologia rodziny. Teoria i badania*. Kraków: Impuls, 2005.
- Posadzy, Ignacy. „Sylwetka duchowa ks. kardynała Augusta Hlonda”. W: *Nasza Przeszość. Studia z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce*, red. Alfons Schletz, 279–307. Kraków: Instytut Wydawniczy Nasza Przeszość, 1974.
- Roth, M. Jan. *Spoleczno-polityczna działalność prymasa Polski Augusta Hlonda w latach 1939–1945*. Toruń: WN Grado, 2009.
- Ryszka, Czesław. *Prymas ze Śląska. Sługa Boży Kardynał August Hlond (1881–1948)*. Katowice: Księgarnia św. Jacka, 2013.
- Serwatka, Tomasz. *Koncepcje społeczno-polityczne Prymasa Polski Augusta Hlonda (1926–1948)*. Poznań: Hlondianum, 2006.
- Stefanik, M. Marcin. „Integralna wizja życia małżeńskiego i rodzinnego w myśli kardynała Augusta Hlonda”. W: *Kardynał August Hlond prymas Polski na nowo odczytany*, red. Waclaw Królikowski, Gabriela Paprotna, 209–226. Kraków: Akademia Ignatianum w Krakowie, 2017.
- Stepulak, Marian Zdzisław. „Rozwój osobowy człowieka w kontekście relacji interpersonalnych”. W: *Odrodzenie człowieczeństwa. Ludzkie transformacje*, red. Halina Romanowska-Łakomy, 21–29. Warszawa: Eneteia. Wydawnictwo Psychologii i Kultury, 2009.
- Sztompka, Piotr. *Zaufanie. Fundament społeczeństwa*. Kraków: Wydawnictwo Znak, 2007.